

Největší válečný zločin čs. legionářů v Rusku? K personálním ztrátám č.-s. rudoarmějců v Penze

Vlastimil Křišťan

THE GREATEST WAR CRIME COMMITTED BY CZECHOSLOVAK LEGIONNAIRES IN RUSSIA? ON THE LOSSES OF RED ARMY CZECHO-SLOVAK PERSONNEL IN PENZA

The fighting between Czechoslovak legionaries and Red Army soldiers in Penza in May 1918 generated and continues to generate various historical narratives, especially about alleged war crimes. How did legionary and communist sources interpret the outcome of the fighting and what losses were attributed to the defenders of the city in general and the 1st Czecho-slovak Revolutionary Regiment in particular? This paper analyses the number of deaths, cites various historical sources, and critically examines the myth of prisoner executions, arguing that the numbers and the account of the events in contemporary literature are likely distorted.

KEYWORDS:

Czechoslovak Red Army; 1st Czecho-slovak Revolutionary Regiment; Czechoslovak Army Corp; Penza; Soviet Russia; Russian Civil War; war losses; war crime

S působením československé legie¹ v Rusku je spojena spousta legend a polopravd. Není divu. Prvorepublikový režim stavěl podstatnou část své legitimacy právě na boji legionářů na frontách první světové války.² V opozici pak stáli sociální demokraté, komunisté či účastníci bojů ruské občanské války z druhé strany barikády — č.-s. rudoarmějci. Tento opoziční narativ přirozeně získal navrch v padesátých letech 20. století, ačkoliv jeho počátky lze nalézt již v roce 1918. Jedním z ožehavých témat se staly válečné zločiny vůči zajatcům a civilnímu obyvatelstvu,³ kterých se

1 Autor pro označení čs. jednotek na jednotlivých bojištích upřednostňuje singulární termín „legie“ oproti pomnožnému „legie“, používanému pro celou zahraniční akci, především s ohledem na ve dvacátých a třicátých letech zjevný nesoulad mezi používáním singulárního „legie“ pro jednotky ve Francii a Itálii a pomnožného „legie“ pro jednotky v Rusku. Singulární variantu zároveň používají i novější publikace na téma legie v Rusku, jako např. Edmund ORIÁN — Václav SLUKA — Tomáš JAKL — Alexandr HEJL, *Československá legie v Rusku 1914–1920. Katalog k výstavě*, Praha 2008.

2 Tento směr deklaruje již samotný příjezd aklamovaného prezidenta T. G. Masaryka s legionáři do Prahy v prosinci 1918 či např. celonárodní Zborovské oslavy spojující tradici čs. armády s legionářskou tradicí. Propojení politických špiček s legiemi pak podtrhuje formální uznání těchto osob jako legionářů Kanceláři legií. Více k problematice např. Dagmar HÁJKOVÁ — Pavel HORÁK — Vojtěch KESSLER — Miroslav MICHELA, *Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu*, Praha 2018, či Jan MICHL, *Legionáři a Československo*, Praha 2009.

3 Problematiku správného vedení válek rozpracovaly Haagské úmluvy z roku 1899 a 1907. V roce 1907 vzniklý *Řád zákonů a obyčejů války pozemní* byl závazný pro státy (a jejich ozbrojené moci), které zákon ratifikovaly. Rakousko-Uhersko i carské Rusko jej ratifiko-

měli jak rudoarmějci, tak legionáři v sovětském Rusku dopustit. Celá řada legionářských válečných zločinů je otevřeněji či skrytěji přiznána v plukovních tiscích i ve vydávaných pamětech.⁴ Mezi jeden z nejčastěji již dobově zmiňovaných legionářských válečných zločinů patřilo popravování internacionálních zajatců a raněných, mezi nimi rovněž velkého počtu česko-slovenských rudoarmějců, v Penze. Legionáři se tohoto aktu měli dopustit po obsazení města v boji 28.–29. května 1918. Následující text se pokusí poukázat na jeho kořeny a komparací jednotlivých uveřejněných i neveřejných verzí zkorigovat pravdivost tohoto tvrzení a zpřesnit velikost ztrát 1. česko-slovenského revolučního pluku v Penze. Jak vypadaly hlavní interpretace boje o Penzu a jak je ovlivňovala ideologie a politická propaganda? Jaký byl skutečný rozsah válečných zločinů legionářů v Penze a do jaké míry jsou dostupné prameny, včetně legionářských vzpomínek a levicových zdrojů, při hodnocení těchto událostí důvěryhodné?

Penza fungovala od poloviny dubna 1918 jako středisko formování budoucího 1. česko-slovenského revolučního pluku⁵ Rudé armády⁶ pod velením bývalého legionáře Jaroslava Štrombacha.⁷ Do vypuknutí nepřátelství s legionáři získala rudá jednotka z Československého armádního sboru v Rusku 129 mužů.⁸ Většinu ze 726 příslušníků mužstva a instruktorského sboru⁹ tvořili muži ze zajateckých táborů¹⁰ a veteráni z č.-s. rudé jednotky bojující na Ukrajině na jaře 1918.¹¹ Avšak k boji způsobila

valy 27. listopadu 1909. *Convention (IV) Respecting the Laws and Customs of War on Land and Its Annex. Regulations Concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907*, dostupné z <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-iv-1907/state-parties#footnote-2> [náhled 15. 9. 2024].

- 4 Mezi takové zločiny lze řadit „potrestání“ židovského obyvatelstva Nikolské Slobodky při ústupu z Kyjeva v březnu 1918, viz *Kronika 2. československého pěšího pluku Jiřího z Poděbrad 1916–1920*, Praha 1926, s. 60, či vraždění internacionálních zajatců v Petropavlovsku, viz Arnošt VATRAS, *Deník československého legionáře. Vzpomínky z vojenského života 1914–20*, edd. Ivan Vatrás — Ondřej Marek, s. l. 2015, s. 58. K tématu legionářského antisemitismu a válečných zločinů bohužel neexistuje (autorovi známá) studie ani monografie.
- 5 Jednotka toto pojmenování získala 25. května 1918, viz fotokopie dokumentu ve volně vložené příloze knihy Stanislav ŠUSTA, *Svědkové vzdálené přítomnosti*, Praha 1987.
- 6 Šlo o vyústění štěpení československé politické akce v létě 1917, komunistického puče v Petrohradě v listopadu 1917, podřízení jednotek čs. legie v Rusku francouzské armádě v lednu 1918 a plánovaného odsunu legionářů do Francie. Celkem dle moskevského sjezdu československých komunistů sloužilo v danou dobu v Rudé armádě 1850 Čechů a Slováků. Organizace od jara 1918 cílila získat až 40 000 mužů „proletářského jádra“ z čs. legie v Rusku. Detailněji Vlastimil KRÍŠŤAN, *Českoslovenští krasnoarmějci 1917–1920*, bakalářská práce, Ústav světových dějin FF UK, Praha 2013, s. 15–33.
- 7 Vojenský ústřední archiv v Praze, ČS rudoarmějci, kart. 4, č. j. 12.
- 8 Victor Miroslav FIC, *Československé legie v Rusku a boj za vznik Československa 1914–1918 II*, Brno 2007, s. 117.
- 9 Tamtéž, s. 122n.
- 10 Jaroslav KŘÍŽEK, *Penza, slavná bojová tradice čs. rudoarmějců*, Praha 1956, s. 126.
- 11 V. M. FIC, *Československé legie II*, s. 122n.

vycvičená část pluku odjela z Penzy 17. května 1918 potlačit nepokoje do Saratova a do města se do vypuknutí nepřátelství s čs. legií již nevrátila.¹²

Penzu legionáři dobývali ve dvou fázích 28. a 29. května 1918. Zatímco první den bylo zajištěno předpolí, v brzkých ranních hodinách a během dopoledne druhého dne došlo k dobytí celého města. V době napadení Penzy legionáři tvořilo 358 bojeschopných mužů 1. česko-slovenského revolučního pluku,¹³ kteří nebyli odveleni do Saratova, asi polovinu všech pravidelných sil penzenského sovětu.¹⁴ V soudobém legionářském *Československém denníku* je zmiňována pouze materiální stránka dobytí města.¹⁵ Legionáři totiž dobytím města získali velkou kořist bojového a týlového materiálu, který tam dle tzv. Penzenské dohody z 26. března 1918 odevzdaly již dříve projíždějící esalony Československého armádního sboru.¹⁶

Personální stránku střetnutí rozebíraly teprve texty vzniklé s jistým odstupem a poukazyvaly na absolutní zničení posádky města a č.-s. rudoarmějců obzvláště. V kronice *Za svobodu*, etalonu výkladu dějin československé legie v Rusku, lze v kapitole o dobytí Penzy číst: „Nyní mohly býti přehlédnuty výsledky zápasu. Čechoslováci měli mrtvých na 30 [...], raněných (těžce i lehce) asi 100. Ztráty bolševiků byly více než desateronásobné. Jen v ulicích penzenských bylo posbíráno na 200 mrtvých. Počet raněných byl obrovský. Kromě toho bylo zajato na 2000 krasnoarmějců, mezi nimi 2 členové gubernského sovětu (Kozlov a Liebersohn)¹⁷ a řada českých komunistických předáků (mezi nimi Skoták, Synek, Mottl, Očenášek a Pospíšil).“¹⁸ Tuto legendu podpořily i další legionářské zdroje. Například *Kronika 4. střeleckého pluku*, vydaná v roce 1927, konstatuje: „Během desetihodinového boje nejen že byla Penza pokořena, ale její posádka nadobro zničena. Dvě stě bolševiků zůstalo na bojišti a plné dva tisíce (z nich na 700 bývalých zajatců, hlavně Němců a Maďarů) upadly do zajetí. Plné a zasloužené odplaty dostalo se i českým komunistům, kteří před bojem prohlašovali, že živé je nedostaneme.“¹⁹

12 Boris TATAROV, *Pjat funtov sachara i ljuboje količestvo ženščin Čechoslovackije internacionalisty u krasnyh*, Rodina 2011, č. 2, s. 53–55, zde s. 54; také např. V. M. FIC, *Československé legie II*, s. 120.

13 Vojenský ústřední archiv v Praze, ČS rudoarmějci, kart. 4, sign. 32/24/1/52/a, s. 2.

14 V. M. FIC, *Československé legie II*, s. 119.

15 *Podrobnosti o vzetí Penzy*, Československý denník 1, 27. 6. 1918, č. 109, s. 4. Také *Beseda: Paměti 2. praporu 4. pluku Prokopa Velikého*, Československý denník 1, 7. 8. 1918, č. 144, s. 2.

16 Např. Josef KUDELA, *S naším vojskem na Rusi II*, Praha 1923, s. 214.

17 Sekretář penzenského gubernského politického komisariátu židovského původu Naum Lieberson byl zastřelen 24. června 1918 v jednu hodinu v noci při údajném pokusu o útek během transportu na toaletu strážným Prokopem Noskem a velitelem stráže Josefem Barešem. Nikolaj Kozlov, počítaný v samotné Penze za popraveného, byl propuštěn na Sibiř za slib nevystupování proti dobrovoleckému vojsku. Vojenský ústřední archiv v Praze, MV v Rusku — VS na Sibiři, kart. 97, e. č. 9, Rukojmí, bolševičtí zajatci; Igor ŠIŠKIN, *Nužno perestat' voevat s prošlym!*, dostupné z <https://penza-online.ru/obshchestvo/igor-shishkin-o-chechoslovatskom-myatezhe-nuzhno-voevat-s-proshlym> [náhled 20. 5. 2024].

18 *Za svobodu: obrázková kronika československého revolučního hnutí na Rusi 1914–1920. Kniha třetí, díl IV. Anabase 1918–1920*, Praha 1928, s. 237.

19 Metoděj PLESKÝ, *Dějiny 4. střeleckého pluku Prokopa Velikého. 1917–1920*, Praha 1927, s. 169.

Dobový narativ československých komunistů a sociálních demokratů se této verze víceméně drží, ačkoliv dává pochopitelně důvodům střetnutí a jeho výsledku jiné hodnocení. Především ale přidává zmínky o popravách zajatců. Časopis *Československá Rudá armáda* (vydáváný v samotné Penze čs. rudoarmějci) v prvním čísle po dotyčných událostech, tj. 9. června 1918, informoval: „Českým kontrarevolucionářům nestačilo, že ubili na 300 ruských poctivých dělníků, jim nestačilo, že pažbami rozbíjeli hlavy raněných, oni úplně vykradli jako lupičská banda město.“²⁰ Obdobně informoval československý komunistický list v Moskvě *Průkopník svobody*. V čísle z 21. června psal: „V Penze, jak se nám sděluje, v době pobytu Čechoslováků musila prosit městská дума, aby učiněn byl konec hnusným popravám.“²¹ Necelé dva měsíce po střetu (19. července) pak ještě opětovně informuje: „V Penze bylo postříleno československými bandami přes 300 lidí. Na 200 lidí vzato bylo do zajetí a po několikátýdenním mučení byli skoro všichni popraveni.“²² Dle propagandistické brožury *Čechoslováci ve válce a v revoluci* vydané v roce 1919 v Moskvě se nejvíce „jejich [legionářů] podlá zášť soustřeďovala na české Rudé armádě a českých komunistech“ a muži byli údajně popraveni v lese za městem.²³

První autorovi zatím známá tištěná zpráva s informacemi o ztrátách 1. československého revolučního pluku byla v Československu otištěna v lednu 1919 v dělnickém tisku v textu Karla Knoflíčka *Proti podlému štvání*: „První hrozná krvavá tragédie, která nikdy jejím očitým svědkům nevymizí z paměti, odehrála se v Penze. Československý pluk Rudé armády byl napaden a po dvoudenním boji z části zničen, z části zajat a ostatní se ukryli nebo rozutekli. Na penzském bojišti zůstalo ležeti 128 mrtvol českých sociálních demokratů, s rozdrčenými hlavami k nepoznání, se zohavenými těly.“²⁴ Obdobně o ztrátách pluku v lednu 1919 informoval Alois Muna během přednášky v Kladně, kdy uvedl: „Došlo k bojům. V Penze bylo zabito 129 našich českých soudruhů, jejich mrtvolky byly zohaveny tak, že jen u pěti mohla býti zjištěna jejich totožnost.“²⁵ Vidíme, že jde o silně citově zabarvené texty, které zdůrazňují údajné zohavování těl.

20 *Československá Rudá armáda* 1, 9. 6. 1918, č. 4, s. 1.

21 *Kontrarevoluce československé bílé gardy*, *Průkopník svobody* 1, 21. 6. 1918, č. 3, s. 2.

22 *Kontrarevoluce československé bílé gardy*, *Průkopník svobody* 1, 19. 7. 1918, č. 7, s. 2.

23 *Čechoslováci ve válce a v revoluci. Sběrka oficiálních dokumentů o hnutí imperialistickém a komunistickém mezi Čechy a Slováky v Rusku*, Kyjev — Moskva 1919, s. 217n.

24 Karel KNOFLÍČEK, *Proti podlému štvání*, *Ostravský dělnický denník* 2, 9. 1. 1919, č. 6, s. 1–2, zde s. 1. Rovněž vyšlo na titulní straně listu *Svornost. Orgán České sociálně demokratické strany dělnické pro severovýchodní Moravu a Slezsko* 9, 9. 1. 1919, č. 2.

25 Alois MUNA, *Ruská revoluce a československé hnutí na Rusi. Řeč soudr. A. Muny pronesená na schůzi v Dělnickém domě v Kladně dne 12. ledna 1919*, Kladno cca. 1919, s. 48–50. V následném textu je sice uvedeno pět jmen, ale pouze tři z mužů (Pospíšil, Skoták, Mottl) byli zajati v Penze, z toho Pospíšil a Skoták byli později popraveni u Lipjag. Rovněž spisovatel Jaroslav Hašek válku přežil a v roce 1920 se vrátil do Československa. Existuje možnost, že došlo k záměně s Františkem Haškem, který byl instruktorem/velitelem oddílu č.-s. pluku v Penze a zemřel v Penze před 28. květnem 1918 na nemoc. Aleksandr Charitonovič KLEVANSKIJ, *Českoslovenští internacionalisté a legionářský sbor v Rusku*, Praha 1973, s. 231.

Údaj o 128 padlých česko-slovenských rudoarmějcích opakoval ve výročním textu *Památce padlých soudruhů v Penze 27. května 1918*, uveřejněném v *Ostravském dělnickém deníku*, Jaroslav Loška: „Dnes jest tomu rok, co 128 českých proletářů, stojících v řadách ruských komunistů, nalezlo na výšinách města Penzy v ukrutné řeži s československými legionáři smrt. 128 českých dělníků, jdoucích pevně za svým socialistickým přesvědčením, položilo své životy v boji za lepší budoucnost proletariátu. 128 vesměs mladých soudruhů [...] odpočívá ve společné mohyle v Penze. Boj v Penze zůstane navždy nesmazatelnou skvrnou na listu v historii československých legií. Hříchy české buržoasie, činné v Rusku, jsou příliš těžké, aby mohly býti odčiněny. My, kteří jsme v Rusku byli stoupenci komunistů, nikdy na ně zapomenouti nemůžeme. Tisíce zmařených životů českých lidí má ona na svědomí. Jen v Penze v jediném dnu padlo její vinou na půl druhého sta českých lidí.“ Celý boj v Penze je navíc uvozen do modernizačního a pokrokového boje proti „buržoasii“ o „lepší budoucnost“.

Neméně zajímavý je v tomto článku i popis chování legionářů po boji, který je zdánlivě konkrétní, přesto udává jménem jen jedinou oběť: „[...] Boj samozřejmě netrval dlouho. Vojska [sovětské] republiky nemohla odolati tak ohromné přesile legionářů. A nyní dali legionáři průchod své zášti proti českým komunistům. Ranění dobíjení pažbami, nemocní vyvlečení z nemocnic a ubiti, ostatní zajatí k smrti utýráni. Všechny hrozby českým komunistům došly splnění. Mnozí zajatí musí si vykopat hroby, do kterých byli skoleni, tři hozeni s mostu do řeky, ostatní ztýráni a odvedeni na práci. Byla mezi nimi řada bývalých legionářů, zasloužilých, poctivých pracovníků. Na jejich práci v legiích zapomenuto. Tak soudr. Skoták po půl druhém roce neúnavné, obětavé práce v legiích byl po odchodu z těchto prohlášen sběhem a po dopadení v Penze odsouzen a zastřelen.“²⁶ Alois Skoták se skutečně stal jako zajatec obětí lynče legionářů, ale nikoliv v samotném městě a nebyl zastřelen. Lze tak usuzovat, že zpráva vznikla zromantizováním dřívějších Knoflíčkových a Munových textů. V červnu a červenci 1928 vyšel v časopise *Družina československých legionářů* dvojdielný neautorizovaný text *Českoslovenští dobrovolníci — lupiči, vrahy a przniteli mrtvol*, který se formou jisté filipiky pokoušel tato tvrzení dementovat. Používání dlouhých neoznačených citací z komunistického tisku s doplňkem několika vět či dokonce slov nám fakticky prozrazuje více o jazyku a výkladu komunistů než o výkladu legionářském. Celá argumentace v zásadě stojí na závěrečném hodnocení, které se implicitně odvolává na vysokou morální povahu legionářů: „Co slovo, to lež. Mnozí z našich čtenářů se zúčastnili těchto bojů, mohou tedy sami nejlépe oceniti pravdomluvnost komunistů.“²⁷

Poslední uvedený Václav Smrček byl zajat v Kynu a popraven buď na místě ihned po boji v srpnu 1918, nebo až v říjnu 1918 v Jekatěrinburgu. Václav SMRČKA, *Evidence válečných hrobů*, [https://evidencevh.army.cz/Evidence/detail-hrobu-ci-mista?id=CZE3105-10182&fnin=v%c3%a1clav&srn=smr%c4%8dka&st=0&\[n%C3%A1hled%2015.9.2024\]](https://evidencevh.army.cz/Evidence/detail-hrobu-ci-mista?id=CZE3105-10182&fnin=v%c3%a1clav&srn=smr%c4%8dka&st=0&[n%C3%A1hled%2015.9.2024]).

26 Jaroslav LOŠEK, *Památce padlých soudruhů v Penze 27. května 1918*, Ostravský dělnický deník 2, 24. 5. 1919, č. 119, s. 2.

27 *Českoslovenští dobrovolníci — lupiči, vrahy a przniteli mrtvol. Dokončení*, *Družina československých legionářů* 9, 14. 7. 1928, č. 28–29, s. 2–3, zde s. 3.

V literatuře vydávané k tématu po roce 1948²⁸ se již zcela běžně operuje s číslem 128 padlých a popravených českých a slovenských rudoarmějců,²⁹ včetně stěžejního textu rozebírajícího historii 1. č.-s. revolučního pluku v Penze v knize Jaroslava Křížka *Penza, slavná bojová tradice čs. rudoarmějců*.³⁰ Autor tohoto textu se nechal častým opakováním čísla 128 přesvědčit a uvedl jej v několika textech a přednáškách.³¹ Toto číslo je ovšem velmi pravděpodobně chybné a přímo v Penze k popravám zajatců, alespoň v tak masovém měřítku, nedošlo. K rozklíčování tohoto tvrzení je třeba se vrátit zpět do přelomu května a června 1918, k samotným obětem bojů z obou stran a následným represím proti zajatcům.

Legionáři většinu³² ze svých 30 padlých pochovali odpoledne 29. května 1918 na místní penzenský hřbitov.³³ Zároveň zajistili asi 2000 zajatců, mezi nimiž bylo 200–700 internacionalistů,³⁴ z toho asi 57 č.-s. rudoarmějců.³⁵ Po obsazení Penzy (29. května 1918) proto legionářský Prozatímní výkonný výbor vypracoval pravidla zacházení se zajatci, která měla být zachována všemi československými jednotkami.³⁶ Především část týkající se Němců, Maďarů a Čechů, kteří proti legii „vystoupili se

28 Po konci druhé světové války došlo podle zákona č. 196/1946 Sb. z 31. října 1946 k postavení č.-s. rudoarmějců na roveň ostatním účastníkům prvoválečného odboje a od přelomu čtyřicátých a padesátých let je jasně sledovatelná snaha o vevázání tradice č.-s. rudoarmějců do vojenských tradic čs. armády (spolu s tradicí husitského hnutí a interbrigád ve Španělsku) za pomoci vydávání odborných článků a publikací, ale také — a snad především — prostřednictvím otiskování popularizačních článků v běžném tisku, omezených snah o využití popkulturních médií a nekritického uveřejňování vzpomínek údajných rudoarmějců. Viz částečně Jan GALANDAUER, *Československé legie a jejich komemorace*, in: Jan Gebhart — Ivan Šedivý (edd.), *Česká společnost za velkých válek 20. století. Pokus o komparaci*, Praha 2003, s. 293–312.

29 Např. Ota HOLUB, *Vztyčte rudý!*, Praha 1975, s. 30; Jaromír NAVRÁTIL, *Bratrské armády*, Praha 1964, s. 323; S. ŠUSTA, *Svědkové*, s. 326; Vladimír POLÁK, *Alois Skoták, voják revoluce*, Blansko 1982, s. 72.

30 J. KRÍŽEK, *Penza*.

31 Poprvé V. KRÍŠŤAN, *Českoslovenští krasnoarmějci 1917–1920*, s. 47.

32 Např. Alois Trojáněk a Vincenc Vagner byli pochováni v zahrádce domku nádraží Penza II, viz František KOPŘIVA, *První dva od roty, Legionářská stráž 11*, 16. 1. 1931, č. 3, s. 3n.; Metoděj PLESKÝ, *4. pluk Prokopa Velikého*, Praha 1936, s. 62.

33 *Za svobodu*, s. 237; M. PLESKÝ, *4. pluk*, s. 185.

34 *Kontrarevoluce*, Průkopník svobody, 19. 7. 1918, s. 2; M. PLESKÝ, *Dějiny*, s. 169; *Za svobodu*, s. 237.

35 Vojenský ústřední archiv v Praze, ČS rudoarmějci, kart. 4, č. j. 2, s. 1–16.

36 Pravidla stanovovala:

„I. Ruští zajatci: zajatce ruské před odjezdem posledního našeho vlaku propustit se závazkem, že proti nám již nebudou postupovati.

II. Němci a Maďaři: a) ty, kteří proti nám vystoupili se zbraní v ruce, v boji zastřelit.

b) ty, kteří proti nám nevystupovali, propustit až na několik, jichž budiž užito k informačním a agitačním účelům mezi válečnými zajatci.

III. Češi: a) kteří nebyli v české armádě: 1. vzdavší se v boji propouštěti jako ruské zajatce a projeví-li ochotu, nebrániti jim vstupu do vojska. 2. s těmi, kteří se zúčastnili bojů, naložiti jako s Němci a Maďary. (Bod 2a)

zbraní v ruce“, byla někdy interpretována v drakonické podobě, tedy docházelo k popravám zajatců,³⁷ které naplňovaly podstatu válečného zločinu.³⁸ 15. července 1918 byly takové praktiky výkonným výborem penzenské skupiny odsouzeny.³⁹ Přesto pokračovalo popravování zajatců po odsouzení polními soudy.⁴⁰

Naopak nenalézáme důkazy o tom, že by byl rozkaz penzenské skupiny v podobě poprav zajatců uplatněn v samotné Penze. Osud zajatých česko-slovenských rudoarmějců osvětlují zápisky Antonína Truksy, bývalého zajatce, který do Rudé armády vstoupil během ústupu z Ukrajiny a v době boje o Penzu sloužil jako příslušník 2. roty 1. č.-s. revolučního pluku. Deník odhaluje, že celá 2. rota se cíleně nechala zajmout dopoledne 29. května 1918 a po dohodě odešla se zbraněmi na nádraží, kde měla být dle slibu propuštěna na svobodu. Když na nádraží došli „[...] až [k] ešalonu, ale zklamali jsme se velice, neb nám vše odebrali, ba i někteří byli biti, a dali nás do vagonu, kde jsme byli až do poledne, a pak nás dali do kolny uzavřené. Nastal okamžik, kdy budeme odstřelováni, i vyvedli nás na plac, kde si nás všichni prohlíželi, a to ostatní si každý domyslí, co následovalo. Vtom najednou slyším svoje jméno a vidím, že z mého kraje jest tam hoch a byl to Blažek z Horákova, i on mi chtěl dělat výčitky. Jenže já mu ani neodpověděl. Tak jsem mu dal vidět, že o něj nestojím, a šel pryč. Byl jsem rád a oddával jsem se osudu. Vtom najednou někdo stojí a šeptem volá, abych se podíval, a k mému údivu [to] byl hoch, co jsme prodělávali odchod z Ukrajiny. Byl to Vodička a nabízel mně záchranu. V prvním okamžiku se mnou to pohnulo, ale hned nastala chladnost, že jsem odmítnul kýženou pomoc. Pomyslel jsem si, mám-li utéci, uteču svojí pomocí. Když jsi se tam sám dostal, tak si pomoz zase sám. A zadruhé, nechť ukážu, že dovedu se postavit před pušku, když nejsem si vědom žádné viny. Vtom z mého rozjímání byl jsem vyrušen, neb nám velel vpřed a šli jsme nosit dřeva na

b) kteří v armádě české byli: 1. vzdavší se bez boje s tou polehčující okolností předat ešalonnímu soudu, podle možnosti tomu, pod který spadá jeho bývalá část. 2. vzaté bojem předat jako bratrovrahy ešalonnímu soudu.

c) kteří byli politickými činiteli v našem vojsku a našich organizací: 1. vzdavší se bez boje předat ústřednímu výkonnému výboru. 2. vzaté se zbraní v ruce předat ešalonnímu soudu.“

Vojenský ústřední archiv v Praze, Výkonný výbor penzenské skupiny 1918, kart. 1, Protokoly výk. výboru penzenské skupiny.

³⁷ Do této skupiny spadá popravování zajatců v Petropavlovsku.

³⁸ Řád zákonů a obyčejů války pozemní, odd. 1, kap. 1, čl. 3, a navazující kap. 2 „Váleční zajatci“. Podstatu č.-s. rudoarmějců jakožto válečných zajatců potvrdil zpětně i pro rok 1918 vrchní žalobce 19. října 1919. Vojenský ústřední archiv v Praze, MV v Rusku — VS na Sibiři, prav, kart. 97, č. j. 648.

³⁹ Vojenský ústřední archiv v Praze, Výkonný výbor penzenské skupiny 1918, kart. 1, Protokoly výk. výboru penzenské skupiny.

⁴⁰ Např.: „Dne 18. července vešli jsme do městečka Spasskoe, kde jsme ubytováni ve škole. Polní soud odsoudil dva české komunisty, kteří proti nám se zbraní vystoupili a byli zajati. Oba byli zastřeleni des. Hamplem.“ Rudolf TOMAŠTÍK, *Rudolf Tomaštk. Legionář, horák, hraničář, odbojář. Deník podplukovníka v. v. Rudolfa Tomaštika*, edd. Jan Juřena — Jiří Kratochvíl — Tomáš Pilvousek, Mladá Boleslav 2019, s. 35, či *Jeden příklad*, Hlas revoluce 2, 16. 2. 1949, č. 7, s. 7.

parovoz a jiné potřeby.“ Následující stránky deníku odhalují, že zajatci byli využíváni jako pracovní družstvo a během několika týdnů následovala nabídka buď na vstup do armády, nebo na umístění v zajateckém táboře. Autor deníku si vybral vstup do armády a 22. června 1918 se již účastnil bojů o Buzuluk jako vojín 4. střeleckého pluku.⁴¹

Obdobně o soudu zajatců z Penzy hovoří rovněž zápisky Karla Rodiny: „V divisním vlaku přivezli některé přední české komunisty, zajaté v Penze. Několik jich bylo po výslechu odsouzeno a večer byli našimi za stanicí odstřeleni. My jsme měli již od Penzy také jeden plný vůz zajatých Čechů. Měl jsem zapsati jejich jména a potřebné údaje. Šel jsem k nim a vyšetřil, že byli do rudého vojska vtaženi a jsou tam teprve několik dní. Byli plni strachu, že budou také odstřeleni. Poradil jsem jim, aby se při výslechu přihlásili k nám, až budou vyslýcháni. Skutečně pak to udělali a zůstali jako dobrovolníci u naší roty.“⁴² Jedinými momentálně prokazatelně popravenými zajatci z Penzy tak jsou Alois Skoták, Josef Pospíšil a Ludvík Očenášek, které dav legionářů zlynčoval 5. června u Lipjag.⁴³

Stav města po boji nejlépe ilustrují vzpomínky mužů, kteří město navštívili v červnu 1918. Mezi tyto se řadí seriál Josefa Hoška *V bolševickém zajetí*, který líčí jeho opakované vstupy a zběhnutí z Rudé armády, včetně krátké epizody v Penze v červnu 1918: „Tuto cestu jsme počítali ovšem jako poslední pouť našeho života, neboť nám již cestou ve vlaku náš konvoj vypravoval, jaký výprask rudí v Penze od našich dostali. Na bojišti zanechali na 120 mrtvých; i naše ztráty nebyly malé, neboť řady bratří se zmenšily o 35 dobrých hochů. Vedli nás do města přes řeku, jejíž jeden most byl úplně od požáru zničen; a co nejvíce působilo — byly 2 svěží mohyly na náměstí, kde bylo pochováno 120 gerojů padlých za ruskou revoluci, jak hlásily nápisy stuh u květinových věnců a kytic, jimiž byly mohyly pokryty.“⁴⁴ Druhou zprávou takového charakteru je údajná⁴⁵ reportáž z moskevského komunistického čs. listu *Průkopník svobody* o dopadech boje, který nevedený autor spatřil 2. června 1918. „Ještě všude jsou patrné stopy prolité krve, na mohyle 128 padlých byla ještě vlahá prst a svěží věnce s rudými stuhami. Lidé s plnou nejistotou procházeli ulicemi, vyděšenými zraky dotýkající se míst, kde v kalužích krve válely se desítky zohavených mrtvol, rozbodaných, pošlapaných, s rozbitými hlavami pažbami pušek československých ‚revolucionářů‘ [...].“⁴⁶

41 Muzeum československých legií, Deníkové zápisky Truksa Antonín * 9. 7. 1889.

42 Karel RODINA, *Jak jsem prožil světovou válku*, <https://www.obec-cizkov.cz/cs/cizkov/historie/jak-jsem-prozil-valku-6/R55-A3060/> [náhled 25. 8. 2024].

43 Jaroslav KRATOCHVÍL, *Cesta revoluce*, Praha 1928, s. 96n.; Josef KUDELA, *Profesor Masaryk a československé vojsko na Rusi*, Praha 1923, s. 81; *Před 10 lety. Jak se rodila komunistická strana čsl.*, Družina československých legionářů 9, 24. 3. 1928, č. 13, s. 2.

44 Josef HOŠEK, *V bolševickém zajetí*, Legionářská stráž 11, 5. 6. 1931, č. 25, s. 4.

45 Autor nedokázal zmíněný úsek v ČR známých a dostupných číslech *Průkopníka svobody* nalézt. Soubor je ovšem zachován poměrně kusovitě a článek mohl být umístěn v některém nedochovaném čísle.

46 Text je tak dostupný ve dvou mírně odlišných variantách. Starší nalezneme v článku *Českoslovenští dobrovolníci — lupiči*, s. 2n. Novější verze byla užita v knize Vlastimil VÁVRA, *Proti válce — za svobodu lidu*, Praha 1956, s. 31.

V obou textech je třeba podtrhnout zásadní informaci: na budoucím Sovětském náměstí bylo pochováno celkem 120 či 128 osob. Nabízí se tak myšlenka, že při transferu do Československa došlo k záměně všech padlých obránců a obyvatel města s oběťmi česko-slovenských rudoarmějců. Nejlepší přehled v této otázce tak poskytuje pohřeb obránců města, o kterém se naštěstí zachoval relativně podrobný záznam. Pohřeb se konal v neděli 2. června 1918, na tento den byl vyhlášen ve městě smutek.⁴⁷ V márnici zemské (jinde uvedeno městské) nemocnice bylo vystaveno k identifikaci 83 těl „Penzenců“, včetně žen a dětí,⁴⁸ a 23 těl leželo v kapli jednoho z městských kostelů.⁴⁹ Celkem tedy 106 osob.

Podle zprávy v penzenských novinách z 4. června 1918 probíhal den smutku následovně. Oběti již dříve pochované na církevních hřbitovech byly do dvou hodin odpoledne připomínány v různých chrámech. V jednu hodinu odpoledne vyšel menší průvod s ostatky tří padlých z Nikolského kostela Moskevskou ulicí na Mironosický hřbitov. Hlavní smuteční obřad dne započal „ve dvě hodiny odpoledne od bývalé zemské nemocnice, kde bylo nejvíce mrtvých, k hromadnému hrobu na Sovětském náměstí [...]. Před kaplí na zemi leží více než 80 rakví, na některých z nich jsou napsána příjmení. Řady příchozích se tísni mezi rakvemi a procházejí ke kapli [...]. Po celé cestě průvodu Sadovou ulicí jsou chodníky plné lidí. Podél nich jdou celou cestu podél řetěz vojáků Rudé armády, kteří drží pušky k počtě zbraň [...]. Když se otočíte zpět a podíváte se na Sadovou ulici, otevře se vám před očima strašná slavnostní podívaná. Po celé její délce se táhne pohřební průvod jako bílá stuha a nad ní se pohupuje více než 80 rakví [...]. Ve tři hodiny odpoledne vchází čelní část průvodu na Sovětské náměstí [...]. Prší, jak říká Verlaine, nebe nad městem pláče“. Po krátké době však déšť ustává. Postupně se náměstí zaplňuje. Přivázejí sem i rakve z okolních lazaretů. A když je za smuteční melodie orchestru spuštěna do hrobu poslední rakev, lotyšská střelecká jednotka salvami z pušek třikrát vystřelí čestnou salvu a na náspu [bratrské mohyly] se objeví ve známé kožené bundě předseda penzské oblastní rady soudruh Minkin [...]. Okolo 5 hodin byly na rakve vysypány první hroudy zeminy i zeleně. Začaly pracovat lopaty [...].“⁵⁰ Vyjma vzpomínaných 83 obětí z márnice a 23 z jednoho z chrámů tak mohly přibýt další oběti z menších míst uložení.

Padlé obránce města připomínala na Sovětském náměstí nejdříve jen navršená mohyla, ze které dle fotografií řečnili představitelé sovětu.⁵¹ Nejpozději v květnu

⁴⁷ S. GLEBOV (ed.), *Godi i sobytija*, Penza 1963, s. 56.

⁴⁸ Aleksandr VOLKOV, *Mjatež čechoslovackogo korpusa v Penze. Glazami očevidecv*, Sura 2018, č. 4, s. 185–192, zde s. 187.

⁴⁹ Vjačeslav Olegovič ŠPAKOVSKIJ, *Mjatežnaja bronja na ulicach Penzy*, <http://penzahroniki.ru/index.php/publikatsii/109-shpakovskij-v-o/761-myatezhnaya-bronya-na-ulitsakh-penzy> [náhled 20. 5. 2024].

⁵⁰ *Pochorony žertv 28 i 29 maja*, *Izvestija Penzenskago soveta rabočich i krestjanskich deputatov* 1, 4. 6. 1918, č. 107 (210), s. 3.

⁵¹ Obrazová příloha článku Vlastimil KŘIŠŤAN, *Rudo-bílá Penza — dobytí města 29. května 1918*, <https://valecnehroby.army.cz/aktuality/rudo-bila-penza-dobyti-mesta-29-kvetna-1918> [náhled 4. 9. 2024].

1921 mohly doplnit dřevěná tribuna⁵² a od 6. listopadu 1928 místo označovalo betonové sousoší s plaketou se 60 jmény. Pomník byl rekonstruován v roce 1972. Betonové sousoší nahradila litinová kopie umístěná na pylonu z granitu,⁵³ původní pamětní deska byla umístěna do městského muzea, kde je vystavena dodnes.⁵⁴ Nová deska se rozrostla o 7 jmen. Až 6 jmen ze současných 67 uvedených na desce⁵⁵ lze označit za střeoevropskému původu. Jde o jména Vaněk R., Zauer K. A., Lejgal O., Majer F., Muzik F. a Jankovskij I. K. Jméno Muzik F. nápadně připomíná jméno legionáře Františka Mužíka, který zahynul při dobývání města.⁵⁶ F. Majer byl součástí „oddílu 3. internacionály“ pod velením F. T. Magina, který do města přijel v průběhu bojů pravděpodobně ze Simbirsku.⁵⁷ Z celkového počtu obětí uložených na Sovětském náměstí je tak jen polovina známa jmény a jen několik málo jednotlivců mohlo být příslušníky č.-s. rudoarmějské jednotky. Bohužel jmenné seznamy příslušníků 1. česko-slovenského revolučního pluku uložené v Moskvě⁵⁸ nemohl autor prozkoumat a také mu není znám žádný konkrétní jmenný seznam ztrát z bojů 28. a 29. května 1918, se kterým by se dalo komparovat. Tím menší validitu má tradovaný počet 128 padlých česko-slovenských rudoarmějců.

Z výše řečeného lze usuzovat, že do společného hrobu byla pochována většina obětí bojů o město, včetně obětí civilních. Vzhledem ke známým počtům obětí nesených ze zemské nemocnice (s největším počtem obětí) lze říci, že údaj o 120 či 128 pochovaných, zmíněných návštěvníky města nedlouho po smutečním obřadu, je velmi pravděpodobný. Naopak v čs. komunistickém tisku vydávaném v sovětském Rusku a v novinách města Penza zcela absenteje informace o 128 či 129 padlých anebo popravených příslušnících 1. česko-slovenského revolučního pluku. Vzhledem k podobnosti obou čísel lze předpokládat, že došlo k záměně všech a pouze česko-slovenských obětí. 300 padlých v bojích o město, udávaných jak v legionářské literatuře, tak v dobovém čs. komunistickém tisku, je při srovnání s popisem pohřbu z 2. června 1918 třeba označit za přehnané. V případě obětí pochovaných již dříve lze i s přihlédnutím k penzenskému tisku uvažovat spíše o jednotkách obětí pochovaných před 2. červnem 1918. Relativně nízké číslo obětí v řadách obránců a známé osudy zajatců z revolučního pluku zároveň snižují důvěryhodnost tvrzení o popravách v samotné Penze, ačkoliv k popravám zajatců v jiných lokalitách (Petropavlovsk, Spasskoe, Jekatěrinburg) došlo. Pokud by došlo k popravám všech zajatých internacionalistů z Penzy, muselo by množství pochovaných dalece přesahovat 200 osob. Zároveň dodnes chybí

52 Igor ŠIŠKIN, *Glazami očevidecev. K 100-letiju češskogo mjateža*, <https://culture-province.ru/news/glazami-ochevidcev> [náhled 20. 5. 2024].

53 *Pamjat' ob simbolike SSSR, revoljucionerach i buntarjach*, www.tourister.ru/responses/id_34338 [náhled 20. 5. 2024].

54 Autor nemá zpráv, že by byla deska od jeho návštěvy na podzim 2018 z muzea odstraněna.

55 Původní deska má torzovitě zachovanou jen asi necelou polovinu jmen.

56 Poručík PAVLÍK — František LANGER, *Pamětní kniha 1. střeleckého pluku Jana Husi*, Praha 1920, s. 88.

57 I. ŠIŠKIN, *Glazami očevidecev*.

58 Tomáš JAKL, *Bohemika Ruského státního vojenského archivu v Moskvě*, *Archivní časopis* 64, 2014, č. 1, s. 20–34, zde s. 28.

jakýkoliv konkrétní soupis jmen padlých či popravených česko-slovenských rudoarmějců ve městě. Jedinými známými oběťmi na životech 1. česko-slovenského revolučního pluku tak jsou tři zajatí muži, zavraždění legionáři 5. června 1918 u Lipjag.

RÉSUMÉ:

Most of the victims of the fighting for the city of Penza, including civilians, were probably buried in a mass grave. Given the number of dead that we know were taken there from the provincial hospital, which was the largest, the number of 120 or 128 buried dead mentioned by visitors to the city shortly after the funeral ceremony can be considered very likely. The Czechoslovak communist press published in Soviet Russia and local newspapers in Penza do not mention that 128 or 129 members of the 1st Czechoslovak Revolutionary Regiment were executed or killed in action. Given the similarity of the two figures, it can be assumed that the total number of casualties was misinterpreted as the number of Czechoslovak dead. The number of 300 killed in the battles for the city, given in legionary literature and in the Czechoslovak communist press, should be considered an exaggeration in view of the record of the funeral on 2 June 1918. As for the victims buried before 2 June 1918, even taking into account the local press in Penza, there were probably only a few individuals. At the same time, the relatively low number of victims among the defenders and the fate of prisoners from the Revolutionary Regiment which we know undermine the credibility of the claims that there were executions in Penza itself, although executions of prisoners in other places (Petropavlovsk, Spasskoye, Yekaterinburg) did occur. Had all the captured Penza internationalists been executed, the number of the buried would have by far exceeded 200. At the same time, there is still no list of specific names of the Czechoslovak Red Army soldiers killed in action or executed in the city. Thus, the only known casualties of the 1st Czechoslovak Revolutionary Regiment are three captured men murdered by the legionnaires on 5 June 1918 near Lipyagi.

Mgr. Vlastimil Kříšťan absolvoval v roce 2018 obor Historie — obecné dějiny na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. V letech 2019–2024 byl pracovníkem Muzea československých legií v Praze, od roku 2024 působí v Oddělení válečných hrobů Ministerstva obrany (kristanv@army.cz).